

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 26:2 (2021), SS. 341-361.

Makale Gönderim Tarihi: 07.10.2021 Makale Kabul Tarihi: 19.12.2021

Araştırma Makalesi

SELÇUKLU DEVLETİ VE SÜNNİ MEZHEPLERİN Şİİ - BÂTİNİLERLE MÜCADELESİ

Abdurrahman GÜLMEZ*

Öz

11. yüzyılda Büyük Selçuklular Orta Asya, İran ve Ortadoğu'da büyük bir güç haline gelerek Sünnî İslam dünyasının koruyuculuğunu üstlenip, Sünnî mezhepleri koruyup bunların halk içindeki gücünü de arkasına alarak Şîî, Râfizî ve Bâtînilere karşı büyük bir mücadele vermiştir. Tuğrul Bey döneminden sultan Berkıyaruk ve Sultan Sencer dönemine kadar devam eden mücadeleler ele alınmıştır. Çalışmada Selçukluların Şîî ve Bâtînilere karşı aldıkları önlemler ve buna karşı Şîîlerin yaptıkları faaliyetler ele alınmıştır. Selçuklu sultanlarının asıl amacı Sünnî mezheplerden destek alarak Şîî, Râfizî ve Bâtînilerin devlet kademelerine sızmasını engellemektir ancak bunda başarılı olamamıştır. Çünkü Şîîler, Selçukluların bütün devlet kademelerine sızarak devletin zayıflamasında önemli rol oynamışlardır. Aynı zamanda Şîî Bâtînilere mücadele eden önemli devlet adamlarına da suikastlar yaparak devleti zayıflatmışlardır. Bu çalışmada, üstünlük sağlamak için her alanda rekabet eden Sünnî ve Şîî grupların mücadelesinin önemi üzerinde durulmuş ve devlet ile muhalifler arasındaki rekabete sebep olan dini ve siyasi olaylara dikkat çekilerek muhalif grupların devlete nasıl sızdığı ya da sızdırıldığına değinilmiştir. Bu çalışmada özellikle dönemin Farsça ana kaynakları kullanılarak konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, Selçuklular, Şîî, Bâtîni, Şâfiî, Hanefî

THE STRUGGLE OF THE SELJUK STATE AND THE SUNNI SECTIONS WITH THE SHI'S – BÂTİNİ

Abstract

In the 11th century, the Great Seljuks became a great power in Central Asia, Iran and the Middle East, taking on the protection of the Sunni Islamic world, protecting the Sunni sects and

---

Atıf: Gülmez, Abdurrahman. "Selçuklu Devleti ve Sünnî Mezheplerin Şîî – Bâtînilere Mücadelesi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26:2 (2021): 341-361.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-7155-7047, abdurrahman.gulmez@gumushane.edu.tr.

taking their power among the people behind them, and gave a great struggle against the Shiites, Rafidis and Batinids. The struggles that continued from the period of Tugrul Bey to the periods of Sultan Berkyaruk and Sultan Sencer are discussed. In the study, the precautions taken by the Seljuks against the Shiites and Batinids and the activities of the Shiites against them are discussed. The main purpose of the Seljuk sultans was to prevent the Shiite, Rafidi and Batinids from infiltrating the state levels by getting support from the Sunni sects, but this was not successful. Because the Shiites played an important role in the weakening of the state by infiltrating all the state levels of the Seljuks. At the same time, they weakened the state by assassinating important statesmen who were struggling with the Shiite Batinids. In this study, the importance of the struggle of Sunni and Shiite groups competing in every field for superiority is emphasized and it is mentioned how the opposition groups infiltrated or infiltrated the state by drawing attention to the religious and political events that cause the competition between the state and the opponents. In this study, it has been tried to clarify the subject by using the main Persian sources of the period.

Keywords: Islamic History, Seljuks, Shiite, Bâtinî, Shafi, Hanafi

Giriş

Büyük Selçuklular 1040 yılındaki Dandanakan savaşından sonra kısa sürede Anadolu, Kafkasya, güney İran ve Irak'a kadar sınırlarını genişleterek yeni milletler ve dinlerle karşılaşmışlardır. Selçuklular İslam dininin Sünnî mezhebini benimsemiş ve ehl-i kitaba (Hristiyan, Yahudi) karışmamış onlara bazı kurallar getirmişlerdir. Mesela, Horasan'da Hristiyan ve Yahudileri Müslümanlardan ayırt etmek için farklı giyinmelerini mecburi hale getirmişlerdir. 1093 yılında zimmiler bellerine Zünnar¹ bağlamakla ve kadınlarının da hamamlarda ve diğer yerlerde değişik elbiseler giyinmekle yükümlü kılınmışlardı.² Sultan Tuğrul 1056 yılında Bağdat'taki zimmilerin değişik elbiseler giymelerini emretmiştir.³ Selçuklular döneminde Tus'taki Kuy-e Tersayan⁴ halkının Hristiyan olmasından dolayı Mâverâünnehir'deki Nesturî Hristiyanları da dinlerini tebliğ etmişler ve uzun yıllar önce Irak ve Mısır'dan getirilmişlerdi. Diğer bir din ise Yahudilikti. Selçuklu Devletinde Yahudilerin sayısı Hristiyanlara göre daha azdı. 10. yy tarihçi ve coğrafyacısı İbn Havkal (ö. 988) Yahudilerin Belh ve Gozgan (Corcan) şehirlerinde

¹ Zünnar: Gayri Müslimlerin dîni alâmetleri olarak takmakla yükümlü kıldıkları kuşak veya kemere denir. bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Zünnar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/572-574.

² İbni Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *El-Bidaye Ve'n Nihaye*, Çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2017) 12/274

³ İbni Kesir, *El-Bidaye Ve'n Nihaye*. 12 /171

⁴ Yer, şahıs ve kaynak isimleri Farsça okunuşuyla verilmiştir.

Yahudi ismi altında yaşadıklarını belirtir.⁵ 12. yy seyyahlarından Tudela'lı Benjamin (Bünyamin) (ö. 1173) Sefernâmesinde Yahudilerin küçük gruplar halinde Irak, İran ve Beynelnehreyn gibi farklı bölgelerde yaşadıklarını söyler.⁶ Hemedan'dan Taberistan'a kadar Rud-e Uzun sahilinde 4 bin, İsfahan'da 15 bin'e yakın Yahudi olup başlarında haham Serşalum vardı. Fars'ta 10 bin, bir ticaret şehri olan Heyve'de 8 bin, Semerkant'ta 50 bin Yahudi olup reisleri Rabii A'badiye adında biri olduğunu, Nişâbur çevresindeki şehirlerde ise Den, Zebûlun, Aşer ve Neftali adında 4 Yahudi kabilesinin varlığından söz etmiştir. Bu Yahudilerin başlarında ise Rabii Yusuf Amarkala Halevi adında bir şehzade bulunuyordu.⁷ Ama Tudela'lı Benjamin'in Yahudi olmasından dolayı olacak ki Semerkant ve İsfahan'da ki Yahudi sayısını abartmıştır. Tudela'lı Benjamin'den başka hiçbir kaynak o dönemde ki Yahudi nüfusunu bu kadar göstermemiştir.

Büyük Selçuklu Devleti topraklarında en yaygın siyasî ve itikadî mezhepler Eş'ârîlik, Mâtürîdîlik, Selefilik, Şîilik, Kerrâmiyye ve Mu'tezile'ydi. Halkın mensup olduğu fikhî mezhepler ise Hanefîlik, Şâfiîlik ve Hanbelîlik'ti Mâlikîler'in sayısı ise oldukça azdı.⁸ Selçuklular, Müslümanlığın Şâfiî ve Hanefî mezheplerini benimsemiş ve sınırların batıya doğru genişletmişlerdi. Sultan Tuğrul Bey 1055 yılında Bağdat'a girerek 110 yıl burada hüküm süren Büveyhiler devletine (945-1055) son vererek, Sünnîler ve Şîiler için yeni bir dönem başlatmıştır. Bu dönem Selçukluların Ortadoğu'ya kolay girdiği ancak çıkması zor olan yeni bir dönemdir. Çünkü Selçuklular burada Şîî Fâtimîlerin isyanları ve Abbasî halifelerinin entrikalarından dolayı Orta Asya, Kafkasya ve Bizans yönünde genişlemeye odaklanamamıştır. Selçukluların Ortadoğu'ya gelmesiyle Şîî Fâtimî ve Şîî Büveyhi devletlerinin baskısı altındaki Abbasî halifesi yeniden güç kazanmıştır. Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah (1031-1075) Hanefî mezhebindeki veziri reisü'r-rüesâ Mütfeffir'in tesiriyle 1056 yılında Şîilerin bütün mescitlerini yıkma emrini vermiş ve ezanda "hayye ala hayri'l-amel" sözünü yasaklatmıştır.⁹ 9. yy'da İran coğrafyasında Hanefî, Şâfiî, Hanbelî, Şîî ve İsmâîlî mezhepleri bulunuyordu. Horasan'da bu mezhepler arasında sürekli mücadele halindeydiler.

⁵ Ali Rıza Ruhi, "Mezheb-e Der Horasan Sedde Pencom ve Şişom", *Mecelley-i Horasan-e Bozurg*, 12, (Sonbahar 1392), 32-33

⁶ Tudela'lı Benjamin, *Sefernâme-i Rabi Bunyamin Tudulayi*, Çev. Mehoş Natık, (Tahran: Sazman Ferheng Seyahati Koser, 1380) 104-105

⁷ Tudela'lı Benjamin, *Sefernâme-i Rabi Bunyamin Tudulayi*, 126-128

⁸ Abdülkerim Özeydin, "Nizâmülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 8 (Bahar 2018), 15

⁹ Ali Mohammedi, "Münazaat-e Hanbelî ba Şîiyya-ye İmamiye Der Asr Selcoki", *Tariğ-e Temeddun-e İslam*, 15 (Bahar-Yaz 1391), 106-107

Ama asıl mücadele Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla başlamıştır. Çünkü Büyük Selçuklu Devleti'nin Divan Saları (bürokrasi) kurulurken Sünnî mezheplerde Selçuklu idaresinde etkili konumlar almaya çalışmışlardır. Selçuklular ise Sünnî mezhebinden olup Hanefî mezhebi ulemasını desteklemişlerdir.¹⁰ 13 ve 14. yüzyıl tarihçi ve coğrafyacılarından Hamdullah el-Müstevfi (ö. 1340) *Tarih-i Güzide*'de Selçukluların iyi, pak ve temiz Sünnî dininden (mezhebinden) olduğunu söyler.¹¹ Ama Şâfiî mezhebi zamanla Selçuklu Devletinde daha da güçlenmiştir. Çünkü Selçuklu veziri Nizâmülmülk (ö. 1092) itikad'ın Eş'ari, mezhep olarak Şâfiî'ydi. Nizâmülmülk, Hanefî ve Şâfiîlerin dışındaki hiçbir mezhebi kabul etmeyerek Şii ve İsmâilî mezheplerine karşı 30 yıl boyunca mücadele etmiştir.¹² Hatta bu mezheplerle mücadele için Sultan Alparslan ve Sultan Melik Şah döneminde Bağdat başta olmak üzere Irak-ı Arap, Irak-ı Acem, Horasan, Mâverâünnehir, Suriye ve Anadolu'nun farklı yerlerinde Nizamiye Medreseleri kurdu muştur.¹³ Ve bu medreselerdeki ulemanın çoğu da Şâfiî mezhebindendi.¹⁴ Selçuklular Şii'leri ve İsmâilî'leri bir saymışlardır. Selçuklu Devleti güçlüyken Şii'ler zayıflamış, güçten düştüklerinde ise Şii'ler güçlenmiştir. Selçuklu sultanlarının değişmelerine rağmen Şii'lere olan baskı siyaseti değişmemiştir.¹⁵ Selçuklu sultanlarının ve devlet adamlarının aldıkları tedbirlerle rağmen Şii'ler Selçuklu Devleti yönetimine sızmışlardır. Şii'ler, üst düzey makamlara geldiklerinde Şii'lere özellikle yardım edilmiş ve Selçuklu sultanlarını da Abbasî halifesine karşı isyana teşvik etmişlerdir.¹⁶

Nizâmülmülk *Siyâsetnâme*'sinde, "Eğer bir kişi sultanın huzuruna çıkacaksa önce onun Sünnî mi Şii mi diye sorulur eğer Sünnî ise huzura kabul edilir Şii ise kovulurdu. Bunlarla iş yapanlar olursa yadurğandır ve onlara karşı öfke duyulur" ifadelerine yer verir. Öyle ki Sultan Alparslan saraydaki bir devlet adamının bir Bâtınî'yi (Râfizî) kâtip olarak atadığını duyunca sinirlenmiş ve

¹⁰ Feth Kepadpor Cihanabad Ali-Mufteğri Hüseyin, "Münazaat-e Furkey-e Rey Der Asr Selcoki", *Mecelle-i Tariğ-e İnan-e İslam*, 26, (Bahar-Yaz 1399), 209

¹¹ Hamdullah Müstevfi, *Tarih-i Güzide*, haz. AbdülHüseyin Nevai, (Tahran: Müessesesi-yi Emir Kebir, 1387), 326

¹² Nizâmülmülk, Ebu Ali Kıvamüddin Hasen b. Ali b. İshak et-Tusi, *Siyâsetnâme*, Çev. Mehmet Taha Ayar, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2016), xvii

¹³ Pınar Kaya, *Büyük Selçuklular Döneminde Bâtınîler ile Yapılan Mücadeleler*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008), 12

¹⁴ Feth Kepadpor Cihan Abad Ali-Mufteğri Hüseyin, *Münazaat-e Furkey-e Rey Der Asr Selcoki*, 209

¹⁵ Ali Rıza Ruhi, *Mezheb-e der Horasan*, 29

¹⁶ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 268

hemen o Bâtînî'yi kovmuştur.¹⁷ Büyük Selçuklu Devletinin bütün sultanları, Mısır merkezli Şîî Fâtîmî halifesine karşı Bağdat'taki Sünnî Abbasî halifesini bütün gücüyle desteklemişlerdir.¹⁸ Sünnî âlim ve tarihçi Ravendî'ye (ö. 1207) göre Selçuklu sultanları Şîilere ve Râfîzîlere inanmazlardı. Onları Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kâfirler ve mühlitler olarak belirtmiştir. Çünkü beş vakit namazı üç vakte indirdiklerinden ve sahabîlere kötü sözler söylediklerinden Selçuklular, Râfîzîler ve İsmâîlîlerin en büyük düşmanı olmuşlardır.¹⁹ Selçuklu Devletinin genişlemesi ve gelişmesiyle beraber Şîilere karşı İslam âlemindeki ilmi faaliyetleri yürüten âlimlerin sayıları da artmıştır. Bu genişlemeyle hem Selçuklu sultanlarının ve devlet adamlarının hem de Sünnî din âlimlerinin destekledikleri Nizamiye Medreseleri sayesinde Selçuklu Devletinde çok sayıda âlim yetişmiştir. Bu âlimlerin mezhep, İslami ilimler ve buldukları coğrafyaya göre sayıları şöyledir;

İbnü'l-Cevzi'nin (ö. 1201) "*el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mülûk Ve'l-Ümem*" adlı eserinde mezhep âlimlerinin sayıları 301'i Şâfiî, 36'sı Hanbelî, 16'sı Hanefî, 5'i Şîî, 4'ü Mu'tezilî, 2'si Mâlikî, 3'ü de mezhepsel durumu belli olmayanlar olmak üzere toplamda 367 tanedir. İslami ilimlerde ise 326'sı Hadisçi, 99'u Fıkıhçı, 68'i Kıraatçı, 7'si Tefsir ve 23'ü Nahiv ve Edep âlimi vardır.

İbnü'l-Esir'in (ö. 1233) "*El-Kamil Fi't-Târih*" adlı eserinde mezheplerine göre zikredilen âlim sayısı, 175'i Şâfiî, 26'sı Hanefî, 25'i Hanbelî, 4'ü Şîî, 3'ü Mu'tezilî ve 1'i Mâlikî olarak verilmiştir. 45'inin ise mezhebi zikredilmemiştir. İslami ilimlerde ise 117'si Hadisçi, 752'i Fıkıhçı, 24'ü Dilci, 13'ü Kıraatçı, 6'sı tefsirci, 42'ü Kelâmcı zikredilmiştir. Bu âlimlerin 168'i Bağdat'ta (Irak-ı Arap), 42'si Horasan'da, 22'si Cibal'de (Irak-ı Acem) diğer bölgelerde ise 41 âlim yetişmiştir.²⁰

İbni Hallikân'ın (ö. 1282) "*Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâ'iz-Zamân Mimmâ Sebet Bi'n-naql Evi's-Semâ' ev Esbetehü'l-'Ayân*" adlı eserinde ise zikredilen âlim sayısı, Şâfiî 60, Hanbelî 3, Hanefî 2, Mu'tezilî 1 olmak üzere toplam 66'dır. İslâmî ilimlerde ise 48'i Fıkıhçı, 23'ü Hadisçi, 10'u Dilci, 9'u Kelâm, 7'si Tefsirci zikredilmiştir. Bu âlimlerin ise 28'i Irak-ı Arap (Bağdat), 15'i Horasan, 3'ü Irak-ı Acem, 21'i tanesi de diğer bölgelerde yetişmiştir.²¹

¹⁷ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 232-233

¹⁸ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, xix

¹⁹ Ebû Bekr Necmüddîn Muhammed b. Alî b. Süleymân er-Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr Der Tarih-i Alî Selcok*, (Tahran: Esatir Yayınları, 1385), 394

²⁰ Nasır Siddîki-Nahid Bakrî Tovfîki, "Berresi Amari Vaziyet ve Zeminehaye Faaliyet Ulema-e Dini Der İran Asr Selcoki", *Pejoheşhay-e İranşenasî*, Tebriz, 1/ (Bahar-Yaz 1396), 52-62

²¹ Nasır Siddîki-Nahid Bakrî Tovfîki, "Berresi Amari Vaziyet...", 52-62

Abdülğaffar Farsî'nin (ö. 1134) "*Kitab-ı Siyak-i Tarih-e Nişâbur*" adlı eserinde de 463'ü Şâfiî, 56'sı Hanefî, 16'sı Şîî (Alevî), 3'ü Mâlikî, 1'i Hanbelî, 6'sı Kerramiye ²² olmak üzere toplamda 545 kişi zikredilmiştir. İslami ilimlerde ise 504'ü Hadisçi, 45'i Fıkıhçı, 45'i Dilci, 27'si Vaaz veren, 21'i Kıraatçı, 16'sı Usulcu, 13'ü Tefsirci, 4'ü Ensab ve Nekabet bilgini (Şîî), 2'si Tıpçı ve 1'i Felsefeci olarak yer almıştır.

Şâfiî fıkıhçısı Abdülkerim b. Muhammed Sem'ani'nin (ö. 1167) "*El-Ensâb Sem'ânî*" adlı eserinde 1463'ü Şâfiî, 24'ü Hanefî, 20'si Şîî, 7'si Hanbelî, 5'i Mu'tezilî, 5'i Mâlikî, 2'si İsmâilî, 1'i Kerrâmî olmak üzere toplamda 1500 kişi, İslami ilimlerde ise 1464'ü hadisçi, 303'ü fıkıhçı, 86'sı kadı (hukuk), 102'si dilci, 77'si şair, 12'si tefsirci, 25'i hatip ve vaiz, 5'i kıraatçı, 7'si kelâmcı, 7'si gökbilimciye yer verilmiştir. Bu âlimlerin 522'si Irak-ı Arap'ta, 218'i Nişâbur'da, 175'i Irak-ı Acem'de, 169'u Buhara'da, 156'sı Merv'de, 139'u Semerkant'ta, 41'i Herat'ta, 35'i Cürcan'da, 36'sı Belh'te, 9'u ise Fergana'da bulunuyordu.²³ Bu bilgiler bize Selçukluların ilmi faaliyetlere ve âlimlere verdiği değeri açıkça ortaya koymaktadır.

1. Selçuklular döneminde Şîilik ve Bâtînilik

Sünnî İslam dünyasının Şîilerle olan mücadelesi Emevilerin ilk dönemlerinden başlayarak Abbasî, Gazneli ve Büyük Selçuklu devletlerine kadar ve sonrasında da devam etmiştir. Mesela Gazneli hükümdarı Sultan Mahmûd (ö. 1030) döneminde rahatsızlık veren bütün muhalifler Mu'tezilî, Filozoflar, Râfizîler, Karmatîler ve Bâtînîler öldürülmüş ve bunlara ait eserler de yakılmıştır.²⁴ Şîilik mezhebi İran coğrafyasında Büveyhîlerin ve Horasan emiri Nasr b. Ahmed b. Sem'ânî'nin destekleriyle yayıldığından Sultan Mahmud bu şahsı öldürmüş ve Rey şehrini de Büveyhîlerden almıştır.²⁵ Sultan Mahmûd Hindistan seferinden önce İran ve Irak coğrafyasındaki Şîî, İsmâilî olan Deylemîlerin ve zındıkların köklerini kazımak için Hanefî mezhebinden olan Türkleri bunların üzerine göndererek çoğunu öldürtmüştür. Boşalan görevlere Râfizî, Harici ve Bâtînîlerin düşmanı olan Hanefî ve Şâfiî mezhebinden olan Horasan Türkleri Hâcegân'ı ve mutasarrıflarını getirtmiş ve Bâtînî mezhebinden olan Iraklı kâtiplerin hiçbirine

²² Orta Asya'da etkili olup itikadi olarak bazıları Hanefî mezhebine bağlaydılar. Hind ve Sind'de etkili olup ismini kurucusu Muhammed b. Kerram'dan almıştır. Bknz. Sönmez Kutlu "*Kerramiye Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara, TDV Yayınları, 2002), 25/294-296

²³ Nasır Sıddîki-Nahid Bakırî Tovfiki, "Berresi Amari Vaziyet...", 52-62

²⁴ Adem Arıkan, *Büyük Selçuklular Döneminde Şia*, (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 31

²⁵ Ahmet Ocak, "Selçuklular Döneminde Şîî-Sünnî İlişkileri", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 8/23 (1996), 404

devlet divanında kalmasına müsaade etmemiştir.²⁶ Gazneliler döneminde Şiîlerle olan bu mücadele Selçuklu Devleti döneminde de devam etti.²⁷ Çünkü Selçuklu Devleti sultanları Sünnî Abbasî halifelerinin etkisinde kalmışlardır. Abbasi halifeleri de İsmâîlîlerin ve Şiî İsnâşeriyye'ye mensup olanların öldürülmesine fetva vermişlerdir. Bununla birlikte Gazneli ve Selçuklu devletlerinin de baskılarıyla Şiîler kırsal yerlere kaçmışlardır. Bu kaçanlardan biri de Nâsır Hüsrev olmuştur.(ö. 1073)²⁸

Şiî İsmâîlîlerin İran'da güçlenmesi Nizârî İsmâîlî Devleti'nin kurucusu Hasan Sabbâh (ö. 1124) ile başlamıştır (1090). Hasan Sabbah, İmâmiye Şia'sına mensup Emire Zarrab adlı bir Fâtimî Daisi'nin etkisiyle İsmâîliye mezhebine girmiş ve 1078 Kahire'ye giderek Fâtimî halifesi el-Mustansır Billah'ın takdirini kazanmıştır. Daha sonra İran'a dönen Hasan Sabbâh (1081) Horasan'da Mısır halifesi adına davette bulunmuş ama 1094 yılında Fâtimî halifesinin ölmesiyle Hasan Sabbâh Mısır ile bağlarını tamamen koparmıştır. Gerek Selçuklu Devletinin gerekse Sünnî âlimlerin bütün tedbirlerine rağmen Nizârî İsmâîlîleri ya da Bâtınîler İran'da kök salıp güçlenmişlerdir. Selçuklu Devletini zayıflatmak isteyen Fâtimî Devleti de bu amacını Bâtınî faaliyetleriyle gerçekleştirmiştir. Bâtınîlerin birçok Sünnî âlime ve devlet adamlarına suikast yapmaları ve devletleşme faaliyetleri Hasan Sabbâh'ın Alamut'u almasıyla (1090) başlamış ve 13. yy'daki Moğol saldırılarına kadar devam etmiştir.²⁹ Moğollara rehberlik yapan ve onları İslam dünyasına yönlendiren ise İsmâîlî mezhebinden Nâsıreddin et-Tûsî (ö. 1274) ve halifenin Şiî Râfizî veziri İbni Alkami'ydî. Bu olay sonunda binlerce Sünnî öldürülmüş ama Bağdat'ta ki Şiîlere dokunulmamış ve Şiî camileri de açık kalmıştır. Buna karşı Bağdat'taki bütün Sünnî âlimler öldürülmüş ve camileri ise ya yıktırılmış ya da kapatılmıştır. İbn Kesîr (ö. 1373) Moğolların

²⁶ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 87-88

²⁷ Perviz Müroc, "Kalam-e Felsefî Tevayül-e Nasır Hüsrev", çev. Muhammed Emin Şahcoyi, *Hemayeş-e Hekim Nasır Hüsrev Kabadyani* (Tahran: Neşriyat-e Şehit Behiştî, 1394) 42-43

²⁸ Ali Ekber Vilayeti "Nasır Hüsrev ve Seyr Afak ve Enfus", *Hemayeş-e Hekim Nasır Hüsrev Kabadani*, (Tahran: Neşriyat-e Şehit Behiştî, 1394) 780

²⁹ Ahmet Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtınîlik" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", *Dini Araştırmalar Dergisi*, 7/20 (2004), 166-167; Nevzat Keleş, "Bâtınîlerin Selçuklu Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Faaliyetleri", *Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihine Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na 75. Yaş Armağanı*, ed. Yrd. Doç. Dr. Erman Şan, *Türk Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul 2017, s.155-176; İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, (İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1973) 122-123

Bağdat katliamını anlatırken 800 bin veya 1 milyon 800 bin yahut 2 milyon insanın öldürüldüğünü söyler.³⁰

Şîî İsmâîlîler, 10. yy'da Mısır'da kurulan Şîî Fâtimî Devleti coğrafyasında elde ettikleri güçlerini Sünnî Selçuklu Devletinde de hissettirmek ve İran coğrafyasında yayılmak istiyorlardı. Bu düşüncelerini gerçekleştirmek için İsmâîlîler, kelâm ve felsefi konular üzerinde yoğunlaşmışlardır. İsmâîlîlerin fikirlerini bu amaçla eserlerine alan Şîî âlimlerden bazıları şunlardır; Ebû Hâtim Râzî, Muhammed b. Ahmed Neseî (ö. 1142), Gazi Numan, Ebû Ya'kûb İshâk b. Ahmed es-Sicistânî (ö. 1003), Hamîdüddin Kirmânî, el-Müeyyed Fiddin eş-Şîrâzî (ö. 1078), Nâsır Hüsrev ve Nasîrüddîn et-Tûsî. Gazâlî (ö. 1111) ve Sünnî İslam dünyasının bütün âlimleri ise Şîîlerin bu fikirlerine karşı eğitim ve ders vermişlerdir.³¹

Şîî âlimlerinden Nâsır Hüsrev, 1045-1052 yılları arasında, Tebriz, Nîşâbur, Hoy, Ahlat, Bitlis, Harran, Basra, Mekke, Medine ve Kahire'ye yolculuk yapmış bu yolculuk 7 yıl sürmüştür. Mezkûr âlim, Kahire'de Fâtimîlerin etkisinde kalmış ve İran'a geldikten sonra Fars dilinde kelâm, felsefe ve şiirler yazarak İran'ın kuzeyindeki Mazenderan bölgesindeki kabileler arasında şîîlik propagandası yapmıştır. Aynı zamanda Nâsır Hüsrev İsmâîlîlerin kelâmî tefsiri üzerine de yazılar yazmıştır. Tüm bunlardan dolayı Horasandaki Sünnî Selçuklu uleması Nâsır Hüsrev'e karşı cephe aldığından Nâsır Hüsrev İsmâîlîlerin kontrolündeki Yumgan nahiyesine firar ederek ölümüne (1072) kadar bu faaliyetlerine devam etmiştir.³² *Sefernamey-e Nâsır Hüsrev'de* Mekke ve Mısır'a gitmeden önce Selçukluların meclislerinde ve Horasan emiri Çağrı Beyin hizmetinde bulunduğunu ve kâtiplik yaptığını belirtmiştir. Ama Mısır'a yaptığı seferden sonra Selçukluların düşmanı olmuş³³ ve Horasan'da muzaffer olan Selçuklu Türklerini hiç sevmemiştir. Çünkü *Dîvân-ı Eş'âr* adlı eserinde Selçukluları üç defa (43. kasidenin 39. babında, 87. kasidenin 31. babında ve 241. kasidesinin 44.babında) Yecüc ve Mecüc olarak zikretmiştir.³⁴ Aynı eserin 17. kasidesinin 17. babında ise Selçukluları şeytan ve kötülüğün tanrısı olarak görmüştür.³⁵

³⁰ İbni Kesir, *El-Bidaye Ve'n Nihaye*, 13/362-365

³¹ Perviz Müroc, *Kelam-e Felsefi Tevayül-e Nasır Hüsrev*, 41

³² Perviz Müroc, *Kelam-e Felsefi Tevayül-e Nasır Hüsrev*, 42-43

³³ Nasır Hüsrev, *Sefername*, çev. Abdülvehap Tarzi, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1967) 27; Nasır Hüsrev, *Sefername-i Nasır Gösru*, haz. Giti Şükri- Masume Tufanpor, (Tahran: İntişarat-e Tahori, , 1379), 11.

³⁴ Nasır Hüsrev Kabadyani, *Dîvân-ı Eş'âr*, haz. Müctebi Minevi- Mehdi Muhakik, (Tahran: Neşriyat-e Danişgah-e Tahran, 1357), 94.

³⁵ Nasır Hüsrev Kabadyani, *Dîvân-ı Eş'âr*, 36.

Müslüman olmuş ama Mecusîliğin etkisinde kalmış olan Şîî âlimler felsefe ve kelâm ilmine rağbet etmişlerdir. *Tarih-i Cihan Guşa* adlı eserde bunlar için "Yunan felsefesinden aldıkları kelimeleri, Mecusî mezhebinden aldıkları birkaç haberle birleştirerek, ortaya çıkardıkları gerçek olmayan şeyleri halka yeni bir şeymiş gibi sunmaya başladıkları"³⁶ ifadelerine yer verilmiştir. Şîî âlimlerin bu çalışmaları Sünnî-Şîî dünyasını daha da ayırtmıştır.

1017 yılında Abbasî halifesi Kâdir Billâh³⁷ Mu'tezilî ve Şia mezheplerine mensup şahısları naip tayin etmiş ve münazara yapılmasını yasaklamıştır. Yasaklara uymayanları sürgün ederek cezalandırmıştır.³⁸ Selçuklular döneminde Şîiler, Horasan bölgesindeki Beyhek, Meşhed ve Nîşâbur şehirlerinde güçlüydüler. Ama Şîilerin en güçlü oldukları yerler Harezmi ve Merv şehirleriydi. Çünkü Selçuklu Devletinin vezirleri ve Bağdat halifesinin yardımcıları Şîî'ydiler. Şîî olan diğer bazı şahıslar şunlardı; Nizamü'l-mülk'ten sonra Sultan Berkıyaruk'a (ö. 1104) vezirlik yapan Tâcü'l-mülk Ebü'l-Ganâim el-Kûmî, Sultan Sencer'in (ö. 1157) iki veziri Şerefüddin Ebû Tahir Mehise el-Kumî ve Ebu Nasr Muînüddîn Kâşânî, Abbasi halifesi el-Mustezhır'ın veziri Şerefüddin Enuşirvan b. Halit Kâşânî ve Habîbullah Muhammed b. Ali...³⁹

Selçuklu Devletinin ilk dönemlerinde Şîilere karşı başlatılan bu mücadele devletin güçlü olduğu dönemlerde de etkin bir şekilde devam etmiştir. Sultan Berkıyaruk döneminde Selçuklular zayıflamaya başlamış ve bu zayıflamayla beraber Şîilerle olan mücadele de zayıflamıştır. Devletin zayıfladığı dönemlerde Şîiler en üst mevkilere kadar gelmişlerdir. Bu da Şîilerle olan mücadelenin tesirini kırmıştır. Nizâmü'l-mülk *Siyâsetnâme'sinde* Hristiyan, Mecusî, Râfizî, Hâricî ve Karmatî bir şahsa vazife verilmesinin gaflet olduğunu ifade etmiştir. Gazneli hükümdarı Sultan Mahmûd ve oğlu Sultan Mesûd ile Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey ve Sultan Alparslan dönemlerinde Hristiyan olsun Râfizî olsun bunların hiçbirine devlet işleri verilmemiş ve bu gibi kişiler sultanların huzuruna çıkarılmamıştır. Selçuklu Devletinde kethüdâların, mutasarrıfların ve ileri gelen devlet adamlarının Hanefî veya Şâfiî olmasına önem verilmiştir. Devlet hizmetinde bulunan kâtip ve gulamlar bile İsmâilî ve Râfizîlerin kendilerine yanaşmasına müsaade etmemişlerdir. Bunlara fırsat verilirse Müslümanların

³⁶ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Guşa*, Çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu 2013), 523.

³⁷ Ebü'l-Abbâs el-Kâdir-Billâh Ahmed b. İshâk b. Ca'fer el-Abbâsî (991- 1031).

³⁸ İbni Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alf b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el Kâmil Fit Tarih Tercümesi*, (İstanbul, Bahar Yayınları, 1991) 9/238

³⁹ Ali Rıza Ruhi, *Mezheb-e Der Horasan*, 29

durumunun vahim olacağını ifade etmiştir. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme'sinde* Selçuklu Devletinin dergâh ve divanlarının Şîîlerle tıka basa dolduğunu ve⁴⁰ Müslümanlar için Bâtînîler ve Râfizîlerin en tehlikeli fırkalar olduğunu belirtmiştir.⁴¹

Büyük Selçuklu Devleti'nde Sultan Tuğrul Bey'in divanına seçilen ilk Şîî vezir Şerafeddin Ali b. Ebû'r-Rica'dır.⁴² Lakabı ise Cendtekin olup bu isimle meşhur olmuştur. Tuğrul Beyin eski adamlarından olup Selçuklularda ilk defa vekillik ismini Cendtekin kullanmıştır.⁴³ Bununla birlikte Kâzvinî'ye göre Tuğrul Beyin veziri Amidülmülk olarak bilinen Ebû Nâsır el-Kündürî de Şîî idi.⁴⁴ 11 ve 12. yy tarihçilerinden Abdülcilil Kazvî'nin Râzî "*Ba'zı Mesâlibî'n-Nevâsıb fî Nakzi Ba'zı Fedâ'ihî'r-Revâfiz*" adlı eserinde Tâcûlmülk Ebû'l-Ganâim'in Şîî Râfizî ve lakabının ise "*Merzban (sınır muhafızı)*" olduğunu⁴⁵ aynı zamanda Mecdûlmülk-i Kûmî'nin de Şîî olup Sultan Melikşah'a vezirlik Nizâmülmülk döneminde nâiblik, Dîvan-ı İstifâ'da başkanlık ve Berkyaruk döneminde de (1097) vezirlik yaptığını ifade etmiştir. Devlet bürokrasisinin en üst kademesine kadar çıkan Mecdûlmülk-i Kûmî, daha sonra Bâtînî olduğu ve Bâtînîlerden yardım istediği gerekçesiyle Sultan Berkyaruk'un bilgisi dâhilinde öldürülmüştür.⁴⁶ Tâcûlmülk Ebû'l-Ganâim'in yakın dostu olan Sa'dülmülk Ebû'l-Mehâsin de Şîî'ydi. İlk defa Gence'de muhasebecilik yaparak devlet hizmetine giren Sa'dülmülk, Sultan II. Melikşah Tebriz'e geldiğinde dördüncü vezir olarak atanmış ve vezirler arasına dâhil olmuştur. Kendisine bağlı olan Divân-ı İstifâ'yı Divân Saları⁴⁷ olan Şîî Zeynelmülk Ebû Said b. Hindu'ya⁴⁸ (Şîî bürokrasisine) bırakmıştır. Selçuklu Devleti ile Şîîlerin arasında arabuluculuk görevini de üstlenmiştir. Sa'dülmülk Ebû'l-Mehâsin

⁴⁰ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 231

⁴¹ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* 237

⁴² Abbas Serefrâzi, "Nekş-e Vüzeray-i Der Dorey-e Selcokiyan İnan ve Irak", *Neşriye Tariğ-e İslam ve İnan*, 25/(Bahar 1394), 103

⁴³ Necmeddin Ebûl Rica Kumi, *Tarih-i Vüzerâ*, Haz. Mohamemd Taki Daneş Pecuh, (Tahran: Müesseses Mütalaat ve Tahkikat-e Ferhengi 1363), 27-28

⁴⁴ Resul Caferiyan, *Tarih-e Teşeyyuh Der İnan (Az Ağaz Ta Tulu'y-e Dovlet-e Safevi)*, Tahran: Neşr İlm, 1391), 390

⁴⁵ Abbas Serefrâzi, *Nekş-e Vüzeray-i Der Dorey-e Selcokiyan İnan ve Irak*, 93

⁴⁶ Abbas Serefrâzi, *Nekş-e Vüzeray-i Der Dorey-e Selcokiyan İnan ve Irak*, 95-96; Adem Arkan, *Büyük Selçuklular Döneminde Şîa*, (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 108

⁴⁷ Sâlâr: İslâm devletlerinde idarî ve askerî bir unvandır. bkz. Aydın Usta, "Sâlâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek-2/452-453.

⁴⁸ Celaleddin Hüseyini Ormevi, *Te'likat-e Nakız* adlı eserinde Zeynelmülk'ün, Sa'dülmülk Ebû'l-Mehâsin'in kardeşi olduğunu söyler. bkz. Te'likat-e Nakız, 2/731, 1385, Tahran

tarafından İsfahan'daki Bâtînîlerin hamisi olan Tot'eh Muhammed Hatibî ve Bâtînî arkadaşları, sultanı kötülerdiklerinden dolayı öldürülmüşlerdir. Buna karşı İsmâîlîler de üst düzey görevlerde bulunan Şîîleri öldürmüşlerdir. Hoca Muînüddîn-i Kâşî, Seyyid Muntehî Cürçânî, Seyyid Ebû Tâlib Kiyâder Kazvînî, Seyyid Hasan Kiyayi Cürçânî, Seyyid Ebû Hâşim Kiyayi Giylanî, Seyyid Seyar Kazvînî ...) ⁴⁹ Bunların dışında Bâtînîler tarafından öldürülen Sünnî din adamları; 1102 yılında Rey'de Ebû'l-Muzaffer el-Hocendî, 1105 yılında Şâfiî reislerinden Ebû Cafer b. el-Meşşât, 1105 yılında Hanefî mezhebine mensup Kadı Ebû'l-Âlâ' Said b. Ebû Muhammed en-Nişâbûrî, 1108 yılında Taberistan kadısı İmâm Ebû'l-Mehâsin Abdülvahid er-Rûyânî ve İsfahan kadısı Ubeydullah b. Ali el-Hatibî... ⁵⁰

Bâtînîler tarafından öldürülen bazı görevliler ve devlet adamları ise şunlardır; Ehl-i sünnete muhalefet etmekten vazgeçmesi ve muhalefet edenleri de engellemesi üzerine 1121 yılında öldürülen Fâtîmî ordusunun başkumandanı Efdal b. Bedrû'l-Cemâlî, 1122 yılında Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd'un veziri Kemâlû'l-Mülk Ebû Tâlib es-Sümeiremî, 1125 yılında Halife'nin mektubunu Sultan Sencer'e iletmek için Horasan'a giden Kadı Ebû Sa'd Muhammed b. Nasr b. Mansûr el-Herev, 1133 yılında Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un Atabegi Aksungur el-Ahmedîlî, 1135 yılında Abbasi halifesi Müsterşid Billah, 1138 yılında Abbasi halifesi er-Râşid Billah 1139 yılında Sultan Sencer'in yakın adamlarından el-Mukarreb Cevher, 1142 yılında Mâzenderân hâkiminin oğlu Girdbazı 1143 yılında Irak Selçuklu Meliki Davud b. Sultan Mahmûd, ⁵¹ 1117 yılında Sultan Muhammed'in hazinedârı Ebû Ahmed el-Kazvînî... ⁵²

Sultan Melikşah, Tot'eh Muhammed Hâtibî'nin oluşturduğu divan Şîî faaliyetlerinin artmasından dolayı divan üyelerinin çoğunu görevden almıştır. Sultan Sencer'in 11 vezirinden ikisi (Şerafettin Ebû Tâhir Sa'îd b. Ali Kûmî ve Muhyiddin Moğtes el-Mülk) Şîîydi. ⁵³ Şîî olan bir başka vezir Enuşirvan b. Halid, Sultan Melikşah'ın beşinci kabinesinde yer almış, imamiye Şiası olup Divanı Arz'da görev almıştır. Enuşirvan b. Halid, altıncı kabine de (Ğatir el-Mülk Mübdî'nin kurduğu kabinede) vezir naibi olan Kâmil b. Kâfî İsfahanî'nin yerine kendisini 1117 yılında vezir nâibi olarak atamış ve Sultan Sencer tahta oturana

⁴⁹ Abbas Serefrazi, *Nekş-e Vüzeray-i Der Dorey-e Selçukiyân İnan ve Irak*, 96-99.

⁵⁰ Ahmet Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtînilik" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", 176-177; Nevzat Keleş, "Bâtînîlerin Selçuklu Devlet adamlarına Yönelik Suikast Faaliyetleri", 165-166

⁵¹ Ahmet Ocak, "Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtînilik" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri", 173-174; Pınar Kaya, *Büyük Selçuklular Döneminde Bâtînîler ile Yapılan Mücadeleler*, 81-85

⁵² Nevzat Keleş, "Bâtînîlerin Selçuklu Devlet adamlarına Yönelik Suikast Faaliyetleri", 168-169

⁵³ Abbas Serefrazi, *Nekş-e Vüzeray-i Der Dorey-e Selçukiyân İnan ve Irak*, 100

kadar bu görevde kalmıştır. Enuşirvan etrafındaki entrikalardan dolayı vezirlik naipliğinden uzaklaştırılmış ama Melikşah'ın son kabinesi olan sekizinci kabinede Divanı Arz'a başkanlık yapmıştır. Melik şah döneminde üç kabinede yer almış Arz-ı Leşker'likten vezirliğe kadar yükselmiş ve Sultan Sencer döneminde de yaklaşık on yıl (1118-1128) bu görevde kalmıştır. Enuşirvan⁵⁴ 1138 yılında Bağdat'ta vefat etmiş sonra Necef'e Hz. Ali'nin mezarının yakınına defnedilmiştir.⁵⁵

Büyük Selçuklu Devleti yönetiminde uzun süre önemli görevlerde bulunan Muhtes el-Mülk Kâşî hanedanı da Şî'iydi. İlk defa Sultan II. Melikşah döneminde (1105) önemli bir şahıs olan Sefi el-Hazret Kâşî'nin vasıtasıyla bu hanedana Selçuklu sarayının yolu açılmıştır. Bu hanedandan olan Muhyiddin Ebû Nâsır Ahmed b. Fadl b. Mahmûd Kâşânî, Dîvân-ı İnşâ'da göreve başlamış daha sonra Ziyaülmülk Ebû Nâsır, Ahmed b. Nizâmülmülk'ün vezirliği döneminde (1106-1111) Dîvân-ı Tuğra makamına getirilmiştir. Muhammed b. Melikşah'ın dönemindeki altıncı kabine ise hazinedarlık yapmış ve bu görevi 1117 yılına kadar sürdürmüştür.⁵⁶ Muhyiddin Kâşânî 1123-1127 yılları arasında Sultan Sencer'e vezirlik yapmış ve Şîilerin güçlenmesinde önemli rol almıştır. Şîilerle İsmâîlîler arasındaki siyasi rekabetten dolayı Alamut'taki İsmâîlîlerin birçoğunu öldürtmüştür.⁵⁷ Bunun üzerine bu vezir, Bâtînî İsmâîlî olan iki kişi tarafından nevrüz günü öldürülmüştür. Şîiliğin güçlenmesi için idari gücünü kullanmış ve birçok hayır işi yapmıştır. Bunlardan biri Kum şehrinin yollarında "Dir geçin دیر گچین" adıyla tuğladan binalar yapmış ve bu yolları tamir ettirmiştir. Şîi olan bir diğer Selçuklu veziri Muhyiddin Kâşî, III. Tuğrul'a (1176-1194) birkaç aylığına vezirlik yapmıştır. Selçukluların son döneminde Şîilerin daha da etkili olduğu görülmüştür. Çünkü Selçukluların son üç veziri Şîi olup üçü de ard arda vezirlik makamına gelmişlerdir. Bunlar Azîzüddin b. Râzî el-din, Muînüddin Kâşî ve Fahreddin b. Sefiyüddin Verâminî'dir. Azîzüddin b. Râzî Selçukluların on birinci

⁵⁴ Enuşirvan b. Halid'in yazdığı ve Selçuklular hakkında bilgi veren, Nefseh el-Sudur fi Fütur-u Zaman el-Sudur ve Zaman Suduru el-Fütur (نفثة المصودر في فتور زمان الصدور و زمان صدور الفتور) adlı bir eseri vardır ama eser günümüze ulaşmamıştır. Eser Enuşirvan b. Halid'in ölümünden 47 yıl sonra 1183 yılında İmâdüddin Kâtib el-İsfahânî tarafından Nuşretü'l-Fetre ve 'Uşretü'l-Fitre (نصرة الفتور و عصره الفطره) adıyla Arapçaya tercüme edilmiştir. Bknz. Abbas Serefrazi, "Nekş-e Vüzeray-i Der Dorey-e Selcokiyân İrân ve Irak", Neşriye Tariğ-e İslâm ve İrân, 25/(Bahar 1394),

⁵⁵ Nâsireddin Monşi Kermani, *Nesa'im Eleshar Men Leta'im Elahbar Der Tariğ-e Vüzeray*, haz. Mircelaleddin Hüseyini Ermevi, Abbas Serefrazi, (Tahrân: İttılaat Yayınları, 1364), 47-55; Abbas Serefrazi, *Nekş-e Vüzeray-i Der Dorey-e Selcokiyân İrân ve Irak*, 101-103

⁵⁶ Abbas Serefrazi, *Nekş-e Vüzeray-i Der Dorey-e Selcokiyân İrân ve Irak*, 104

⁵⁷ Nâsireddin Monşi Kermani, *Nesa'im Eleshar Men Leta'im Elahbar Der Tariğ-e Vüzeray*, 68

veziri olup Şiî'ydi. Azîzüddîn b. Râzî hanedanındaki bazı kişiler Şiîlerin liderliğini yapıyorlardı. Bundan sonra Selçuklu veziri olan Muhiddin Kaşî Şiî mezhebinden olup Verâmin'in zenginlerindendi. Yanında Sünnî Hanefî ve Şiîleri barındırırdı. Daha sonra öncekiler gibi Şiî olan Fahreddin b. Sefiyüddin Verâminî Selçukluların son veziri olmuştur.⁵⁸ Selçuklu sınırlarının batıya kadar genişleyip İran coğrafyasının egemenliğine girmesiyle Şiîler hem Selçuklu yönetiminde hem de Selçuklu ordusunda yardımcı kuvvet olarak görev almışlardır. Sultan Melikşah ile Kırman hâkimi Melik Kavurd arasında 1073 yılında Rey civarında yapılan savaş Sultan Melikşah'ın zaferiyle sonuçlanmış ve bu savaşta Şiî Mezîdî hanedanından Hille emiri Nûruddevle'nin⁵⁹ oğlu Bahaüddeve Mansur öncülüğünde Sultan Melikşah'a kuvvet göndermiştir.⁶⁰

Abdülcilil Kazvînî, Sultan Melikşah ve Sultan Muhammed'in Şiîlerin medrese ve hângâh (tekke) açmalarına izin vermediğini söyler.⁶¹ Oysa bu doğru değildir. Çünkü Selçuklu sultanları Şiîlerin için çok sayıda medrese yapmalarına izin vermiştir. Bunlardan bazıları şunlardır;

1. Sultan Tuğrul Beyin izniyle yapılan ve büyük bir medrese olan fakih Seyyid Tâceddin Muhammed Keysekî Medresesi. Burada cemaatle beş vakit namaz kılınır, Kur'an hatmedilir, haftada iki defa bu medresede büyük bir meclis kurulup münazaralar yapılırdı. Burası ilim sahibi züht ve garip fukahânın geldiği meşhur ve mamur bir yerd. 2. Rey şehrinde devlet sarayına yakın olup iki sultan döneminde (Sultan Melikşah ve Sultan Muhammed) faaliyet gösteren Şemsül-İslâm Hesaka Babuye Medresesi. 3. Sultan Muhammed'in izin verdiği ve kadınların meşhur ibadethanelerinden biri olan Sa'adet Keysekî Medresesi. 4. Sultan Melikşah döneminde faaliyet göstermiş olan ve Dervaz-e Ahan'e yakın ve ona bağlı olan Seyyid Zahid Belfütuh Medresesi. 5. İsfahanlıların söylediğine göre Hoca emirg'in (?) desturuyla yapılmış olan Fakih Ali Casbi Medresesi.⁶² 6. Sultan Melikşah ve Sultan Berkyaruk dönemlerinde faaliyet gösteren Hoca Abdülvebbâr Müfid Medresesi. Bu medresede 400 kişi ders alıyordu. 7. Sultan Melikşah döneminde faaliyet gösteren Kuy-e Firuz, Hângâh Emir İkbâlî ve

⁵⁸ Abbas Serefrazi, *Nekş-e Vüzeray-i Der Dorey-e Selçukiyan İran ve Irak*, 104-107

⁵⁹ Abdülhüseyn Milani-Fatime Hacıyani, "Nekş Din ve Mezhep Der Revabit-e Melikşah-e Selçuki Ba Ğilafet ve Silsilehaye Hemcivar", *Faslname Tariğ-e Revabit-e Ğarici*, 61/ (Kış 1393), 48

⁶⁰ Ali Öngül, *Büyük Selçuklular*, (İstanbul: Çamlıca yayınları 2018) 95.

⁶¹ Abdülcelil Kâzvinî Razi, *Be'z Mesalib eLNevasib Fi Nakı Be'd Fezayeh Revafız*, haz. Mirceleddin Hüseyini Ermevi, (Tahran: Encümen-e Asar-e Milli, 1358), 34

⁶² Abdülcelil Kâzvinî bu medresenin hiçbir taifeye ait olmadığını da söylemektedir. Abdülcelil Kâzvinî Razi, *Be'z Mesalib eLNevasib fi Nakı Be'd Fezayeh Revafız*, haz. Mir Celeleddin Hüseyini Ermevi, (Tahran, encümen-e Asar-e Milli, 1358), s.35.

Hângâh-e Ali Osman Medreseleri. Aynı şekilde Abdülcilil Kâzvinî eserini kaleme alırken buranın hala mamur ve meşhur olduğunu söyler. 8. Hoca İmam Râşid Râzi Medresesi. Burada 200 öğrenci usulü din ve usulü fıkıh derslerini görüyordu ve içinde kütüphanede bulunuyordu 9. Haydar Mekî Medresesi. Son iki medrese Sultan Muhammed döneminde inşa edilmiştir.⁶³ Bunun yanı sıra Tuğrul Bey döneminde Ebülfazl Irâkî, Kum ve Rey arasındaki yolu, Kum'daki Atîk Mescidi'nin minarelerini ve Meşhed'deki Fatıma binti Musa bin Cafer'in kubbesini yaptırmıştır.⁶⁴

Büyük Selçuklu Devletinde Şîilerin iki dönemi vardır. Birinci dönem Tuğrul Bey, Sultan Alparslan ve Sultan Melikşah dönemleri ki bu dönemde Şîilere karşı büyük mücadeleler verilmiştir. Selçuklular özellikle Bâtinî İsmâilî mezhebiyle hem askerî hem de eğitimde alanında mücadele etmiştir. Medrese ve camilerde bunlara karşı propaganda yapmıştır. Bu dönemde Şîilere karşı en büyük mücadeleyi Selçuklu veziri Nizâmülmülk yapmıştır. Ancak vezirin bu mücadelesi onun canına mal olmuştur. İkinci dönem ise 1090 ve 1157 yılları arasında Şîilerin özellikle Nizârî İsmâilîlerin güçlendiği bir dönemdir. Özellikle Sultan Muhammed Tapar (1105-1118) döneminde bazı Râfizî Şîiler, Sünnî âlimlere rüşvet vererek halka onun (ya da onların) Râfizî olmadığını ve Sünnî Hanefî mezhebinden olduğunu söylettirerek takiyye yapmışlardır. Sarayda görev yapan Râfizîlerin sayısı artmıştır. Sarayda çalışan kethüdâlar, hacipler, kâpıcılar, mutfaktakiler ve uşakların çoğu Râfizî'ydiler.⁶⁵ Şîiler bu yükselişlerinden memnun olmalı ki o dönemde yazılan Şîi eserlerde onların peygamberlere ve Selçuklu sultanı Sencer'e de dua ettikleri görülür. Abdülcilil Kâzvinî Türk devletlerindeki her sarayda ve divanda on ya da on beş Râfizî'nin yer aldığını belirtir.⁶⁶ Selçuklu Devletinde görevli olan Şîi idarecilere bakıldığında özellikle bu kişilerin Kûmî, Kâşânî ve Ferahanî oldukları görülmektedir.

Büyük Selçuklu Devleti döneminde kitap yazan Şîi âlimleri, mezheplerinin ülke genelinde çoğunlukta olduğunu yazarak döneme gölge düşürmüşlerdir. Oysa tarih boyunca Şîiler İslam dünyasında sürekli ehlisünnete göre azınlıkta kalmışlardır. 11. yy tarihçisi Abdülcilil Kâzvinî Şîi olması hasebiyle

⁶³ Abdülcilil Kâzvinî Razi, *Be'z Mesalib eLNevasib fi Nakı Be'd Fezayeh Revafız*, 34-36

⁶⁴ Abdülcilil Kâzvinî Razi, *Be'z Mesalib eLNevasib Fi Nakı Be'd Fezayeh Revafız*, 219

⁶⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, 126-127; Abdülcilil Kâzvinî Razi, *Be'z Mesalib el-Nevasib Fi Nakı Be'd Fezayeh Revafız*, 113

⁶⁶ Abdülcilil Kâzvinî Razi, *Be'z Mesalib eLNevasib Fi Nakı Be'd Fezayeh Revafız*, 52-53

"*el-Nakız*"⁶⁷ adlı eserinde İslam dünyasının birçok şehir ismini zikrederek buralarda Şii'lerin çoğunlukta olduğunu yazmıştır.⁶⁸ Kazvî'nî mezhep taassupluğu içeren bu yaklaşımı ve bu düşüncesiyle 12. yy seyyahlarından Yahudi asıllı Tudela'lı Benjamin'e benzer. Bu şahıs da "*Sefernâme*"sinde İran coğrafyasındaki birçok şehirde Yahudilerin çoğunlukta olduğunu yazmıştır.⁶⁹

2. Şâfiîler

11. yy'da Selçuklu hâkimiyetindeki Horasanda en büyük ve güçlü mezhep Şâfiî mezhebidi. Çünkü bu mezhep Selçuklu sultanları ve Nizâmülmülk tarafından destekleniyordu. 11. yy'da Şâfiî mezhebinin büyük ulemalarının çoğu Horasan coğrafyasındaki Nişâbur şehrinde zuhur etmişlerdir. Şâfiî uleması Horasan'daki büyük bir şehirde toplanıp kendilerine bir reis seçerlerdi. Bu mezhebe bağlı olan Sultan Sencer seçilen bu Şâfiî reislerine menşur verirdi. Herat ve Harezm gibi bazı şehirlerde Şâfiîlerin sayıları azdı. Ancak Şâfiîler siyasi güçlerini kullanarak buralarda etkili oluyorlardı. 11. asırda yaşamış Şâfiî mezhebinin önemli ulemasından biri "*el-Fark Beyne'l Firâk*" adlı eserin müellifi Abdülkâhir el-Bağdadî'dir. 11. yy'da Horasan'da Selçuklu topraklarında yetişen önemli Şâfiî ulemaları şunlardı; Ebûbekir Bâkılânî (ö. 1013), İbni Fûrek (ö. 1016), Abdullah b. Ahmed Kefal Sâğîr, Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf Cuyuni, İsmail b. Abdurrahman (ö. 1056), Ebû Osman Sâbûnî, Merv'de Abdurrahman b. Muhammed Fevranî (ö. 1068), Abdülmelik b. Abdullah-İmamü'l Haremeyn Cüveynî (ö. 1085), Ebû Hamid Muhammed Gazâlî (ö. 1111), Horasan'ın meşhur hanedanlarından Sem'ânî hanedanına mensup fıkıhçı ve Şâfiî lerin Horasan'daki şeyhi, Abdülkerim b. Muhammed b. Mensur Sem'ânî(ö. 1113).⁷⁰

Hicri 6. yy'ın başlarında yani Selçukluların ortaya çıkışıyla İsmâîlîler Horasan'ın güneyi, Kuhistan bölgesi ve diğer bazı şehirlerde zuhur ettiler. Selçuklularla aynı dönemde güçlenip fikirlerini yayma ortamı buldular.

⁶⁷ Abdülcélil Kâzvî'nî Râzî, bu eserini Sünnî bir âlimin (?) yazdığı *Fezaye el-Revafız* (فضایح الروافض) adlı esere karşı (bu eser Sünnîleri övüp Şii'leri ise yermektedir) Şii'leri savunmak için "*Be'z Mesalib el-Nevasib fi Nakız Be'd Fezayeh Revafız*" adlı eserini yazmıştır. Eserin bütününde Şii'lerden, İsmâîlîlerden ve Râfizîlerden bahseder. Şii'lere yapılan baskıdan dolayı Selçuklunun üç sultanını (Sultan Tuğrul Bey, Sultan Alparslan, Sultan Melikşah) kötülemiştir. bknz. Abdülcélil Kâzvî'nî Râzî, *Be'z Mesalib el-Nevasib fi Nakız Be'd Fezayeh Revafız*, haz. Mir Celaleddin Nuhaddis Ermevi, Tahran, Encümen-e Asar-e Milli, 1358

⁶⁸ Abdülcélil Kâzvî'nî Râzî, *Be'z Mesalib el-Nevasib Fi Nakı Be'd Fezayeh Revafız*, 458-459

⁶⁹ Bknz. Tudela'lı Benjamin, *Sefernamey-i Rabi Bunyamin Tudulayi*, Çev. Mehoş Natık, (Tahran: Sazman Ferheng Seyahati Koser, 1380), 104-105

⁷⁰ Ali Rıza Ruhi, *Mezheb-e der Horasan*, 26-27

İsmâîlîlerin Kuhistân'daki rehberleri Hüseyin Kâinî, Hasan Sabbâh'ın taraftarı olup bu bölgeye gelmişti. Bu şahıs 1092 yılında Kuhistân'a bağlı Hur, Husef, Zevzen, Kayin, Tun ve çevredeki diğer yerleri ele geçirdi.⁷¹ Bunun üzerine Sultan Melikşah, Kızıl Sarık komutasında bir orduyu Kuhistân'a gönderdi. Ama Sultan Melikşah'ın ölümüyle ordu geri döndü ve İsmâîlîler daha da güçlendiler. Öyle ki 1129 yılında İsfahan'da Şâfiîlerin reisi Abdülatif b. el-Hucendî İsmâîlîler tarafından öldürülmüştür.⁷² Bâtînîlerin bu öldürme faaliyetlerinin ilki İsfahan'da Save'li bir müezzini Bâtînîliğe davet etmeleri ve bunu kabul etmeyince de onu öldürmeleriyle başlamıştır. Ama Bâtînîlerin ismini duyuran asıl cinayetleri Nizâmülmülk'ün öldürülmesiydi. Bu suikastlar bundan sonra artarak devam etmiştir.⁷³ Nizâmülmülk'ün adamlarında Emir Erkuş en-Nizami(ö. 1095), Rey reisi Ebu Müslim (ö. 1095), Sultan Berkjaruk'un annesi Zübeyde Hatun'un veziri Abdurrahman Sümeyrî (ö. 1097), Büyük Selçuklu Devleti emirlerinden ve Bağdat'ın ilk şahnesi olan Porsuk (ö. 1097) gibi daha birçok kişi Bâtînîler tarafından öldürülmüştür.⁷⁴ 1100 yılında İsfahan'da Bâtînîlerin insanları gizlice kaçırp öldürmeleri üzerine Şâfiî mezhebine mensup Fakih Ebü'l-Kâsım Mes'ûd b. Muhammed el- Hocendî Bâtînîlerden intikam almak için bir ateş çukuru yaptırmış ve birçok Bâtînîyi buraya atarak yaktırmıştır.⁷⁵ Ebü'l-Muzaffer b. el-Hocendî, 1102 yılında camide vaaz verdikten sonra kürsüden inerken bir Alevî tarafından öldürülmüştür.⁷⁶

Sultan Sencer 20 bin kişilik ordusuyla Habeşî b. Altuntak'ı yenilgiye uğratmıştır. Bu savaş Bâtînîlerle yapılan mücadele arasında sayılmaktadır. Çünkü Habeşî b. Altuntak'ın ordusunda 5 bin Bâtînî (İsmâîlî) askeri bulunuyordu.⁷⁷ Ama sonra ki yıllarda Sultan Sencer yönetiminin zayıflamasıyla İsmâîlîler Mâverâünnehir'de yayılma imkânı bulmuştur. Özellikle Horasan şehirlerinde nüfuzlarını arttırmışlardır. Öyle ki şehirlere saldırıp insanları öldürmüşler. Halka ya savaşmaları ya da teslim olup inançlarını benimsemeleri konusunda baskı yapmışlardır. Bunun üzerine Sultan Sencer 1126 yılında veziri Muînülmülk Ebû Nasr Ahmed b. el-Fazl'ı İsmâîlîler üzerine göndermiştir. İsmâîlîlerin (Bâtînîlerin)

⁷¹ İbni Esir, *el Kâmil Fit Tarih Tercümesi*, 10/261

⁷² İbni Esir, *el Kâmil Fit Tarih Tercümesi*, 10/521

⁷³ İbni Esir, *el Kâmil Fit Tarih Tercümesi*, 10/258

⁷⁴ Ali Öngül, *Büyük Selçuklular*, 238

⁷⁵ İbni Esir, *el Kâmil Fit Tarih Tercümesi*, 10 /259

⁷⁶ İbni Esir, *el Kâmil Fit Tarih Tercümesi*, 10/297

⁷⁷ Feth b. Ali Bundari İsfahani, *Tarih-e Silsiley-i Selçuki*, Çev. Mohammed Hüseyin Celili Kermanşahi, (Tahran: İntişaret-e Bunyad Ferheng-e Iran, 1356), 312; İbni Esir, *el Kâmil Fit Tarih Tercümesi*, 10 /245

elindeki Turaysiş ve Beyhak'ta çok sayıda İsmâîlî öldürülmüştür.⁷⁸ Bâtınîler de buna karşı Sultan Sencer'in en önemli kumandanı Sipahsalar Bursak'a ve yakın gulâmân-ı hâslarına yönelik suikastlar yapmışlardır.⁷⁹ İbn Esîr, Sultan Sencer'in 1127 yılında Alamut'a asker sevk ettiğini ve on binden fazla Bâtınî'nin öldürüldüğünü söylemiştir.⁸⁰ Sultan Sencer Bâtınîlerin elindeki birçok kaleyi alarak büyük mücadeleler yapmış ancak Oğuz saldırılarından dolayı bu mücadeleler yarıda kalmıştır. Oğuzlarla yapılan bu mücadelelerde Sultan Sencer'in idaresinin zayıflamasını fırsat bilen Bâtınîler intikamlarını almak için 1156 yılında Mâverâünnehir, Horasan, Hindistan ve diğer yerlerden gelen hacı kabilelerinin hepsini Huvar-ı Rey'de katlederek mallarını yağmalamışlardır.⁸¹ 11. yy'ın sonlarına doğru Selçuklular, İsmailîlerin yaptıkları katliamlardan dolayı onları kâfir ilan ederek en büyük düşmanları görmüşlerdir.⁸²

3. Hanefilik

Büyük Selçuklu Devleti Horasan ve Mâverâünnehir coğrafyasında kurulduğunda Sünnî İslam mezheplerinden Hanefilik mezhebi burada çok güçlü olmuştur. Çünkü Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden Ebû Yûsuf, Abbasî halifesinin baş kadısıydı. Ebû Yûsuf Hanefî mezhebinden olan kadı, muallim ve vaizleri buraya gönderdi. Böylece Hanefî mezhebi hem İran ve Orta Asya coğrafyasında hem de Selçuklu yönetiminde etkili olmuştur.⁸³ Ama bazı dönemlerde ise Selçuklu sultanları destek olmayıp Hanefîlerin bazı kollarına eziyetler de yapmıştır. Mesela Selçuklu sultanları Mahmûd ve Mesud döneminde Müşebbihe'lere eziyetler yapılmıştır. Rey'de ise Mu'tezilî temayüllere sahip Hanefîler, zorla Kur'ân'ın mahlûk olmadığını ikrara mecbur bırakılmış bunun yanı sıra Mu'tezilî telkinlerin tesiri altında kalan Selçuklu sultanı Mesud b. Muhammed de Kazvîn, Rey, İsfahan ve Bağdat gibi yerlerde Cebriyye, Müşebbihe ve Eş'arî olan kimselere zulmetmiştir.⁸⁴ Nizâmülmülk 1066 yılında el-Müstevfi Şemsülmülk Ebu Sa'd'ı Bağdat'a göndererek Ebû Hanîfe'nin türbesinin

⁷⁸ İbni Esir, *el Kâmil Fit Tarih Tercümesi*, 10/499

⁷⁹ Ali Rıza Ruhi, *Mezheb-e der Horasan*, 31

⁸⁰ İbni Esir, *el Kâmil Fit Tarih Tercümesi*, 10/512

⁸¹ İbni Esir, *el Kâmil Fit Tarih Tercümesi*, 10/318

⁸² Ali Rıza Ruhi, *Mezheb-e der Horasan*, 31-32

⁸³ Abdullah Ömer Yavuz, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Devrinde Mezhep Politikaları", *Bilimname*, 34/2017, (2017), 514

⁸⁴ Alessandro Bausani, "Selçuklu Döneminde Din", Çev. Ali Ertuğrul, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi XI/2*, (2007), 444

yanına Hanefiler için bir medrese yaptırmıştır.⁸⁵ Bu şekilde Sultan Alparslan, Sultan Melikşah ve Nizâmülmülk hem askeri sahada hem de kurdukları Hanefî ve Şâfiî (Nizamiye) medreselerinde yetiştirdikleri âlimlerle dini sahada Şiî-Bâtinî düşünceye karşı sistemli bir mücadele vermişlerdir.⁸⁶ Hanefî mezhebinin güçlenmesiyle Hanefiler ve Şiîler arasındaki mücadelede artmıştır. Selçuklu Devleti dönemindeki Hanefî mezhebinin âlimlerinin çoğu Şiîlere karşı vaaz ve eserler yazmışlardır. Selçuklu dönemindeki Hanefî âlimlerin bazıları şunlardır; Ebû Muhammed el-Halvânî (1060), Ebü'l-Hasan es-Suğdî (1069), Ebû Abdullah ed-Dâmeğânî (1008-1085), Ebûbekir es-Serahsî (1009-1090), Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (1027-1099), Ebü'l-Muîn en-Nesefî (1114), Alâeddin es-Semerkindî (1144), Alâeddin el-Üsmendî (1095-1157), Ebü'l-Mefâhir el-Kerderî (1166), Nureddin es-Sâbûnî (1184) ve Alâeddin el-Kâsânî (1191).⁸⁷ Bununla birlikte devlet bazı devlet adamları kendileriyle aynı mezhepleri ve fikirleri taşımadığından kendilerine zulüm edilmiştir. Mesela, Tuğrul Bey'in veziri Amîdülmülk Kündürî Mu'tezîlî-Şiî veya Mu'tezîlî-Hanefî olduğu için Eş'arî ve Şâfiîler'e karşı sert, acımasız ve düşmanca bir tutum takınmış, bu yüzden İmam'ül-Haremeyn Cüveynî, Furâtî, Ebû Sehl ve Ebü'l-Kâsım Kuşeyrî olmak üzere pek çok ulema memleketlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Nizâmülmülk vezaret makamına geçince Amîdülmülk Kündürî'nin Eş'arîler'i tel'în ve takip siyasetine son vermiş ve bu politika yüzünden yurtlarından ayrılan âlimlerin tekrar memleketlerine dönmelerini sağlamıştır.⁸⁸

13. yy'ın başlarında İran'da Hanefîlik mezhebi kelâmî bakımdan Mu'tezile, Neccâriye, Kerrâmîyye, Mürcie ve Cebriye şeklinde kısımlara bölünmüştür. Harezmîler Hanefî-Mu'tezilî, Buhara halkı ve Kâşân köylüleri Hanefî-Neccârî, Gur ve Sind ise Kerrâmî bir yönelim sergilemiş, Horasan, Mâverâünnehir ve Fergana'daki Hanefîler ise Cebriliğe mensup olmuştur.⁸⁹

Sonuç

Selçuklu Devletinin sınırlarının genişlemesiyle devletin bünyesindeki millet, din ve mezheplerin sayısı da artmıştır. Selçuklu Sultanları ehli kitap ve Ehl-i sünnet'in dört mezhebine (Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî,) karşı herhangi bir

⁸⁵ İbni Esir, *el Kâmil Fit Tarih Tercümesi*, 10/63

⁸⁶ Abdülkerim Özaydın, Nizâmülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri, 14

⁸⁷ Ahmet Ak, "Selçuklu Dönemi Hanefî Âlimlerin Mürcie'ye Bakışları", *Dini Araştırmalar*, 11/(Eylül-Aralık 2008), 134-135

⁸⁸ Abdülkerim Özaydın, Nizâmülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri, 16

⁸⁹ Alessandro Bausani, "Selçuklu Döneminde Din", 443

baskı yapmamıştır. Ama Şiîliğe karşı Sünnî İslam dünyasının savunuculuğunu yapmıştır. Selçuklu Devleti Şâfiî ve Hanefî mezhebinin güçlerini de yanına alarak Şiîlere karşı büyük bir mücadele vererek bu gurubu devlet idaresine sokmamıştır. Ama bunun yanında Selçuklu sultanları Şiîlerin eğitim kurumlarına karışmadığı gibi medrese açmalarına izinler vermişlerdir. Şiîlere karşı yapılan bu mücadelenin en büyüğü Râfizî ve Bâtînî İsmâîlîlere karşı verildiğinden Selçuklu idarecilerinin birçoğu bu Bâtînîliler tarafından öldürülmüştür. Selçuklu ve Hanefî-Şâfiî mezheplerinin yaptıkları bu mücadele 12. yy'da etkisini kaybetmiştir. Çünkü 11. yy'ın sonu ve 12. yy'ın başlarında Selçukluların Şiî politikası yumuşamıştır. Şiîler hem takiyye yaparak hem de Sünnî ulemaya para vererek ve Sünnî olduklarını söylettirerek sarayda önemli görevlere gelmişlerdir. Abdülcélil Kazvînî Râzî (ö. 1189) ve Nâsır-ı Hüsrev gibi Şiî âlimler, eserlerinde ehli-sünnet olan Selçuklu Devleti ve sultanlarını kötüleyerek Şiîlere zulüm yaptıklarını yazmışlardır. Sünnî İslam dünyasını birbirine kırdırmak amacıyla Selçuklu sultanlarını Abbasi halifelerine karşı kışkırtmışlardır. Burada Nizâmülmülk'ün söylediği "Râfizîlere (Bâtînî) göz yumulursa Müslümanların hali harap durumu vahim olur."⁹⁰ sözünün gerçekleştiği görülmektedir.

Kaynakça

- Abdülkerim Özeydin, Nizâmülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 8 (Bahar 2018), 1-31
- Ahmet Ocak, "Selçuklular Döneminde Şiî-Sünnî İlişkileri", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 8/23 (1996), 401-418
- Ak, Ahmet. "Selçuklu Dönemi Hanefî Âlimlerin Mürcie'ye Bakışları", *Dini Araştırmalar*. 11/(Eylül-Aralık 2008),131-148
- Alessandro Bausani, "Selçuklu Döneminde Din", Çev. Ali Ertuğrul, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/2, (2007), 441-465
- Arıkan, Adem, *Büyük Selçuklular Döneminde Şia*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. 2010.
- Caferiyan, Resul. *Tarih-e Teşeyyuh Der İnan (Az Ağaz Ta Tulu'y-e Dovlet-e Safevi)*. Tahran: Neşr İlm, 1391.
- Cihanabad Ali, Feth Keadpor-Mufteğri Hüseyin. "Münazaat-e fırkey-e Rey Der Asr Selcoki", *Mecelley-i Tariğ-e İnan İslam*, 26/ (Bahar-Yaz 1399), 207-222.
- Cüveyni, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Türk Tarih Kurumu 2013), 523

⁹⁰ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 231

- er-Râvendî, Ebû Bekr Necmüddîn Muhammed b. Alî b. Süleymân. *Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr Der Tarih-i Ali Selcok*. Tahran: Esatir Yayınları, 1385.
- İbni Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *El-Kâmil Fit Tarih Tercümesi*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İbni Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *El-Bidaye Ve'n Nihaye*. çev. Mehmet Keskin, İstanbul: Çağrı yayınları, 2017.
- İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1973.
- İsfahani, Feth b. Ali Bundari. *Nesa'im Eleshar Men Leta'im Elahbar Der Tariğ-e Vüzera*. Çev. Muhammed Hüseyin Celili Kermanşahi. Tahran: İntişaret-e Bunyad Ferheng-e İran, 1356.
- Kabadyani, Nâsır-ı Hüsrev. *Dîvân-ı Eş'âr*. haz. Müctebi Minevi-Mehdi Muhakik. Tahran: Tahran üniversitesi Yayınları, 1357.
- Kabadyani, Nâsır-ı Hüsrev. *Sefername*. çev. Abdülvehap Tarzi, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1967
- Kabadyani, Nâsır-ı Hüsrev. *Sefernameyi-i Nâsır Gösru*, Haz. Giti Şükri- Masume Tufanpor. Tahran: İntişarat-e Tahori, 1379
- Kaya, Pınar. *Büyük Selçuklular Döneminde Bâtınîler ile Yapılan Mücadeleler*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008)
- Kâzvinî Razi, Abdülcelil. *Be'z Mesalib el-Nevasib fi Nakı Be'd Fezayeh Revafız*. haz. Mirceleleddin Hüseyin Ermevi, Tahran: Encümen-e Asar-e Milli, 1358.
- Keleş, Nevzat. "Bâtınîlerin Selçuklu Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Faaliyetleri", *Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihine Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na 75. Yaş Armağanı*, ed. Yrd. Doç. Dr. Erman Şan, Türk Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2017, s.155-176.
- Kermani, Nâsireddin Monşi. *Nesa'im Eleshar Men Leta'im El-Ahbar Der Tarih-e Vüzera*. haz. Mirceleleddin Hüseyini Ermevi-Abbas Serefrazi. Tahran: İttılaat Yayınları, 1364
- Kumi, Necmeddin Ebûel-Rica. *Tarih-i Vüzera*. haz. Muhammed Taki Daneş Pecuh. Tahran: Müessese Mütalaat ve tahkikat-e Ferhengi, 1363.
- Merçil, Erdoğan. *Gazneliler Devleti Tarihi*. 2.Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007
- Milan, Abdülhüseyin-Hacıyani, Fatime. "Nekş Din ve Mezhep Der Revabit-e Melikşah-e Selcoki Ba Ğilafet ve Silsilehaye Hemcivar", *Faslname Tariğ-e Revabit-e Ğarici*, 61/ (Kış 1393), 31-52.

- Muhammedi, Ali. "Münazaat-e Hanbelî Ba Şîya İmamiye Der Asr Selcoki". *Tariğ-e Temeddun-e İslam*. 15/ (Bahar-Yaz 1391), 99-124.
- Müroc, Perviz. "Kelâm-e Felsefi Tevayül-e Nâsır-ı Hüsrev". çev. Muhammed Emin Şahcoyi, *Hemayeş-e Hekim Nâsır-ı Hüsrev Kabadani*. (Tahran: Neşriyat-e Şehit Behiştî, 1394), 39-47
- Müstevfi, Hamdullah. *Tarih-i Güzide*. haz. AbdülHüseyn Nevai. (Tahran: Müessesese-yi Emir Kebir, 1387)
- Nizâmülmülk, Ebû Ali Kıvamüddin Hasen b. Ali b. İshak et-Tusi. *Siyâsetnâme*. Çev. Mehmet Taha Ayar. 18. Baskı, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2016
- Ocak, Ahmet, Bir Terör Örgütü Olarak "Bâtinîlik" ve Selçuklu Ülkesindeki Faaliyetleri, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 7/20 (2004), 163-178
- Öngül, Ali. *Büyük Selçuklular*. 2.Baskı, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018.
- Ruhi, Ali Rıza. "Mezheb-e der Horasan sedde Pencom ve Şişom". *Mecelley-i Horasan-e Bozurg*, 12/(sonbahar 1392), 21-35
- Serefrazi, Abbas. "Nekş-e Vüzeray-i Der Dorey-e Selcokiyan İnan ve Irak". *Neşriye Tariğ-e İslam ve İnan*. 25/ (Bahar 1394), 83-113
- Sıddıki, Nâsır- Bakırî Tovfiki, Nahid. "Berresi Amari Vaziyet ve Zeminehaye Faaliyet Ulemay-e Dini Der İnan Asr Selcoki". *Pejoheshay-e İnanşenasî*. Tebriz. 1/(Bahar-Yaz 1396), 49-65
- Tudela'lı Benjamin, *Sefernamey-i Rabi Bunyamin Tudulayi*, çev. Mehoş Natık. Tahran: Sazman Ferheng Seyahati Koser, 1380.
- Usta, Aydın. "Sâlâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-2/452-453. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Vilayeti, Ali Ekber. "Nâsır Hüsrev ve Seyr Afak ve Enfus", *Hemayeş-e hekim Nâsır Hüsrev Kabadani Neşriyat-e Şehit Behiştî* (1394), 774-785
- Yavuz, Abdullah Ömer, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Devrinde Mezhep Politikaları", *Bilimname*, 34/2017 (2017), 511-532
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Zünnar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/572-574. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.